

KIEVIET

Van Ton van der Lee verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Een meisje loos

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers
via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

TON VAN DER LEE

KIEVIET

BIOGRAFIE VAN DE SCHRIJVER
VAN DIK TROM

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4352 0

© 2019 Ton van der Lee

Omslagontwerp Bart van den Tooren

Omslagillustratie Het Paleis voor Volksvlijt,

foto door Jacob Olie, 1892 / © Stadsarchief Amsterdam

Foto's binnenwerk: 16 © Nationaal Archief-Collectie

Spaarnestad-Fotograaf onbekend;

17 © Collectie Gemeentearchief Zaanstad; overige foto's:

Met dank aan Kinderboekenmuseum Het schooltje van Dik Trom

Foto auteur © Ron de Hoog

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Opgedragen aan

Maria Louise Kieviet

1923-2015

en

Hans Kieviet

1956-2011

DEEL 1

1

HET NIEUWE LAND

Op een lentemiddag in het midden van de negentiende eeuw stopte op het kruispunt van twee modderpaden in de Haarlemmermeer een kar, waar een armoedig echtpaar met twee kinderen, wat lijfgoed en een timmerkist op zat. De voerman sprong van de bok en pakte de bagage en de kinderen aan van de man.

Om hen heen borrelde en walmde de bagger van de nog niet helemaal drooggelegde Haarlemmermeer. Overal klonk het geluid van sijpelend water.

Laurens Kieviet keek om zich heen. Dit zou zijn toekomstige thuis worden en hier, hoopte hij, zou het leven beter zijn dan in het armoedige Halfweg waar hij vandaan kwam. Hij was een van de pioniers die het nieuwe land kwamen bevolken en voorzag een goed bestaan voor zichzelf en zijn gezin. Er zouden huizen moeten worden gebouwd, boerderijen en stallen. Een timmerman zou hier altijd werk hebben.

Terwijl het gezin zijn intrek nam in een van de schuren die er voor het eerste werkvolk waren neergezet, sloegen landmeters palen in de bodem van de nog drassige grond, die al op voorhand was verdeeld tussen de investeerders die de droogmakerij hadden gefinancierd.

De eerste boeren kwamen kijken en er werd onderhandeld

over pachtcontracten. Het nieuwe land bood veel mogelijkheden. Het was nog niet uitgeput door eeuwenlange landbouw en veeteelt en was geschikt voor grote bedrijven, terwijl de grond in de rest van Nederland hopeloos verkaveld was.

Laurens werkte overdag in een timmerploeg en zijn vrouw Margje nam naaiwerk aan. 's Avonds bouwde hij aan een huisje op het stukje grond dat hun was toegewezen.

Ondertussen werkten de stoomgemalen aan de Ringvaart die de polder omgaf dag en nacht. Overal zakte het water en tenslotte kwam zelfs in de laagst gelegen delen de zwarte modder bloot te liggen. Dan waagden de eerste grondwerkers zich op de stinkende massa die geen water meer was, maar ook nog geen land, om te beginnen met het graven van afwateringskanalen. De bagger werd vaster en de dag kwam dat er op het nieuwe land kon worden gelopen zonder direct tot de knieën weg te zakken. De eerste begroeiing was toen al verschenen. Pioniersgewassen als het uitbundig bloeiende koolzaad en moerasgeboomte als de elsen en de knotwilg hadden de nieuwe polder tot hun thuis gemaakt.

Op de plek waar de twee grootste afwateringskanalen elkaar kruisten groeide een nederzetting die met onverbiddelijke logica Kruisdorp werd genoemd. Hier kreeg Margje in het arbeidershuisje aan de vaart, dat Laurens voor zijn gezin had gebouwd, ieder jaar een kind.

Wie anders dan je eigen nakomelingen zullen er later voor je zorgen? Zoiets moet Laurens Kieviet hebben gedacht toen hij op een zomeravond in 1857, niet lang na de geboorte van zijn negende kind, bij zijn vrouw in bed schoof. Nederland kende nog geen sociale wetgeving of oudedagsvoorziening; de enige verzekering die arme mensen hadden voor hun toekomst was hun eigen kroost.

Boven op zolder lagen zes kinderen in zelfgetimmerde bed-

den. De kleinste drie sliepen bij hun ouders in de bedstee beneden. Negen was misschien niet genoeg, moet ook Margje hebben gedacht, want de kindersterfte was groot in die tijd, of misschien durfde ze gewoon geen nee te zeggen. In ieder geval werd negen maanden later mijn overgrootvader Johan Kieviet geboren.

Het tiende kind van de timmerman en de naaister groeide op tussen vochtige weilanden en brede vaarten die kaarsrecht door de zwarte grond waren gegraven. Voor de vogels was de opdrogende modder een ideaal gebied, en de lentes van Johans jeugd werden gedomineerd door het geroep van de grutto, de wulp en de Kievit waar zijn familie haar naam aan ontleende.

De nederzetting groeide snel, Laurens Kieviet was niet de enige die naar de Haarlemmermeer was getrokken om zijn geluk te beproeven. Er waren duizenden bouwarbeiders en boerenknechten naar de droogmakerij gekomen om een nieuwe toekomst op te bouwen.

Hun komst was onderdeel van de grote veranderingen die er destijds op gang kwamen in Nederland. De industriële revolutie was in eerste instantie aan het land voorbijgegaan, omdat de bewoners volgens veel buitenlanders (en een paar kritische Nederlanders) leden aan de Jan Salie-geest.

Jan Salie was een figuur die bedacht was door de populaire schrijver Potgieter en genoemd naar het gelijknamige kruid, dat bekend stond om zijn slaapverwekkende eigenschappen. Hij oefende door zijn lamlendige gedrag zo'n slechte invloed uit op zijn omgeving, dat niemand meer tot werken kwam. 'Wat een doffe ogen! Wat een meelgezicht! Hij, de patroon aller slaapmutsen, aller soepjurken, aller sloffen te onzent! Hij, Jan Salie!' Zo vatte Potgieter het karakter van zijn held samen.

Salie stond natuurlijk voor Nederland zelf, dat ver achterop was geraakt bij de stormachtige ontwikkelingen in Engeland, Frankrijk en België als gevolg van de introductie van de stoom-

machine en de bouw van enorme fabrieken die de werkgelegenheid bevorderden en de export aanjoegen.

Dat kwam deels door een gebrek aan kapitaal, want de rijke regentenfamilies van ons land staken hun geld liever in veilige beleggingen in Amerika of Duitsland dan iets te investeren in het achtergebleven Nederland. Maar ook ondernemingsgeest was in ons land ver te zoeken. De industriële revolutie werd gedreven door stoomkracht, maar daar bestond in de noordelijke Nederlanden nauwelijks enthousiasme voor, omdat er al zoveel geld in windmolens was geïnvesteerd. Bovendien moesten de kolen voor de nieuwe machines van ver komen en daarom waren ze duur.

De man die daar verandering in bracht was Willem I; de eerste koning van Nederland was erg geïnteresseerd in alles wat met stoom te maken had. Die liefde had hij opgevat in Engeland, waar hij lange tijd in ballingschap had geleefd. In zijn jonge jaren was hij als bevelhebber van het Nederlandse leger op de vlucht geslagen tijdens een veldslag met de Fransen en had vervolgens de wijk genomen naar Londen. Als gevolg van zijn lafheid was hij op het vasteland in ongenade gevallen.

Zijn kansen keerden toen het de Europese vorsten na de val van Napoleon plotseling goed uitkwam om een bufferstaat te creëren aan de Franse noordgrens, waarbij hun oog viel op de voormalige prins Willem VI als koning van het nieuwe land.

Willem werd na achttien jaar afwezigheid in 1813 door een Engels fregat afgezet op het strand van Scheveningen, op een boerenkar door de duinen gered en vervolgens in een rijtuig naar Den Haag gebracht onder toejuichingen van het volk dat zich langs de weg had verzameld. Zijn eerste daad was de uitvaardiging van een proclamatie waarin hij zijn nieuwe onderdanen meedeelde dat 'ons gemeene vaderland is gered; oude tijden zullen weldra herleven'.

Nederland werd een monarchie met aan het hoofd een man die bovenal in geld geïnteresseerd was. Bij zijn inhuldiging in Brussel (de zuidelijke Nederlanden waren door de overwinnaars van Waterloo bij de nieuwe staat gevoegd) liet de zuinige vorst geen zilveren, maar koperen munten rondstrooien onder het gewone volk, wat hem de bijnaam de Koperen Koning opleverde.

Geld verdiende je in de ogen van Willem vooral door te industrialiseren. Hij begon te investeren in door stoom aangedreven fabrieken in Vlaanderen en Wallonië, waar de kolen goedkoop waren, omdat de bodem er vol mee zat. In zekere zin was hij de eerste kapitalistische heerser van Europa, want zijn persoonlijk vermogen groeide in enkele decennia met een factor twintig, wat het nieuwe koningshuis tot een van de rijkste van Europa maakte. Tegelijkertijd verpauperde de arbeidersklasse en werd het ongenoegen over de hoge belastingen die Willem hief vooral in het zuiden zo groot, dat de Belgen in opstand kwamen en een onafhankelijk koninkrijk uitriepen.

Het leger dat de woedende Willem richting Brussel stuurde kon weinig uitrichten omdat Frankrijk troepen op de been bracht om de Belgen te helpen. De koopman-koning, zoals hij inmiddels werd genoemd, moest knarsetandend aanvaarden dat zijn nieuwbakken koninkrijk werd gehalveerd; alleen de noordelijke Nederlanden bleven hem over. Daarom besloot hij er alles aan te doen om ook in dat achtergebleven gebied de industriële revolutie op gang te brengen. Overal verzezen door stoom aangedreven fabrieken en in 1837 werden er bij Koninklijk Besluit drie stoomgemalen aan het Haarlemmermeer gebouwd.

Dat werd hoog tijd, want de Waterwolf, zoals het meer in de volksmond werd genoemd, was al eeuwenlang een probleem omdat hij steeds meer land opvrat. Ooit hadden er in het gebied tussen Haarlem en Leiden drie kleinere meren gelegen, maar het veen dat ze van elkaar scheidde was langzamerhand afgegraven om snelgroeïende steden als Amsterdam van turf te voorzien.

De dijkjes die de nederzettingen in het gebied met elkaar verbonden waren steeds verder afgekalfd. Winterstormen zorgden ervoor dat dorp na dorp in de golven verdween; Beinsdorp en De Vennip waren inmiddels niet meer dan een herinnering. De Waterwolf was in de zestiende eeuw zo groot geworden, dat er zelfs een slag had plaatsgevonden tussen een Spaanse en een Hollandse vloot.

Er waren verschillende plannen gesmeed om het meer droog te malen, maar legendarische ingenieurs als Leeghwater en Cruquius waren er met de technieken die hun ter beschikking stonden niet in geslaagd. Daarvoor waren stoommachines nodig, en vijftien jaar nadat Willems gemalen aansloegen woonden er eindelijk mensen op de bodem van de Waterwolf.

De arbeiders die samen met Laurens Kieviet naar de nieuwe polder waren getrokken deelden zijn ideeën over hun oudedagsvoorziening en daardoor had Johan geen gebrek aan vriendjes om mee te spelen. Ze gingen allemaal samen naar school, eerst in een schuur en daarna in de nieuwe lagere school op het kruispunt van de twee hoofdvaarten. Hij stond tegenover het raadhuis, dat net als de andere openbare gebouwen van Kruisdorp in Johans jeugd in aanbouw was.

Na school trok hij met andere jongens de polder in, waar hij zijn liefde voor de natuur opdeed die in al zijn boeken zo sterk voelbaar is. Ze gingen zwemmen in de vaarten of polsstokspringen en hielden wedstrijden om te zien wie er over de breedste sloot kon springen, waarbij Johan vaak genoeg een nat pak zal hebben gehaald. Ze rookten rietsigaren, sneden bootjes uit populierenhout en keken toe hoe de trekschuiten naar Haarlem en Leiden werden geladen.

De jongens namen zo vaak als ze konden iets extra's mee naar

huis voor het avondeten; er was nooit genoeg om alle monden van de grote, armoedige gezinnen waar ze in opgroeiden te voeden. Ze gingen vissen in de diepe kolken van de molens die de polder drooghielden, zetten strikken voor konijnen en zochten eieren in de weilanden.

Zoals elk plattelandskind was Johan al snel vertrouwd met het ritme van de seizoenen. In de lente zag hij de ooievaars terugkeren en het riet opschieten langs de modderige sloten. In de zomer lag hij op zijn buik naar visjes te kijken en probeerde kikkers te vangen met zijn blote handen. In de herfst zocht hij hazelnoten en hoorde hij de roep van vluchten ganzen die hoog overkwamen, op weg naar het zuiden. In de winter trapte hij schotsen als het eerste ijs op de sloten verscheen en luisterde hij bij de warme haard naar het huilen van de westerstormen in de schoorsteen.

Toen Johan tien was vond de officiële opening van het raadhuis plaats en bij die gelegenheid werd de naam van Kruisdorp in Hoofddorp veranderd. Dit was volgens de autoriteiten noodza-

Het raadhuis van Hoofddorp in Johans jeugd.

kelijk omdat er inmiddels meer dorpen in de polder waren ontstaan. De hele Haarlemmermeer zou voortaan vanuit het raadhuis van Hoofddorp worden bestuurd.

Het was die dag feest in het dorp, en voor de boerderij Graan voor Visch, een naam die de recente geschiedenis ter plaatse mooi samenvatte, was een klein circus neergestreken. Er waren goochelaars en clowns en er was een sterke man tegen wie iedereen die het aandurfde mocht worstelen. Johan en zijn vriendjes keken met open mond toe hoe de zwetende spierbundel de ene na de andere boerenknecht vloerde. De enkeling die van hem won kreeg een muntstuk van een halve zilveren gulden, een mooi bedrag in een tijd waarin een landarbeider een gulden per dag verdiende.

Er waren acrobaten en mooie meisjes die staand op de rug van een paard een rondje reden, maar de attractie die het meest tot de verbeelding sprak was de ezel die geen berijders op zijn rug verdroeg. Wie er langer dan tien tellen op kon blijven zitten verdiende een dubbeltje. Er zullen genoeg jongens zijn geweest die wel een kansje wilden wagen en Johan en zijn vriendjes konden geen genoeg krijgen van de manier waarop het bokkige beest iedere waaghals in het stro smeed. Het was een ervaring die mijn overgrootvader nooit zou vergeten.

Twee jaar later werd Johan op een junidag bij zijn vader geroepen. Het schooljaar was bijna afgelopen en hij verheugde zich al op een lange zomer met zijn vriendjes, maar Laurens had andere plannen.

De hele polder was in aanbouw en daar had vader Kieviet de afgelopen jaren gebruik van gemaakt. Hij was uitgegroeid tot een kleine aannemer die zich toelegde op de bouw van boerderijen. Johans oudere broers werden metselaar of timmerman in het bedrijfje van hun vader en nu was het Johans beurt. Zijn vader vertelde hem dat hij van school moest en timmerman zou worden.

Johan schrok. Toch was de gedachtegang van Laurens niet ongewoon, werkende kinderen waren in het midden van de negen-

tiende eeuw heel normaal. Ze hadden altijd al meegeholpen op het land of in de werkplaats, maar met de opkomst van door stoomkracht aangedreven fabrieken nam de kinderarbeid industriële vormen aan. Rond de tijd dat Johan werd geboren werkten er naar schatting een half miljoen kinderen in Nederlandse fabrieken, terwijl de totale bevolking van het land tegen de vijf miljoen zielen liep. Zij werkten meestal in ploegendiensten van twaalf uur en verdienden daarvoor tien cent per dienst.

Kinderen werkten niet alleen overdag maar ook in de nachtdienst, en in fabriekssteden als Maastricht klaagden de burgers over groepen kinderen van een jaar of tien, die om middernacht slaapdrongen over straat liepen om naar hun werk te gaan. Maastricht was het hoofdkwartier van de beruchte industrieel Petrus Regout. Hij had daar onder andere de Sphinx-fabriek gesticht, die serviesgoed en huishoudelijk aardewerk maakte. Volgens de verhalen zwierf deze rijkaard, die lid was van de Eerste Kamer, geregeld 's nachts over straat om zijn arbeiders op tijd naar de nachtdienst te sturen. 'Zakendoen als een Regout' was in die dagen een uitdrukking die gelijkstond aan meedogenloos ondernemerschap en het uitbuiten van de werkende klasse. Rijk werd de Limburger er wel van; tot ergernis van de plaatselijke adel bewoonde hij het mooiste kasteel van de provincie.

De overheid stond op het standpunt dat de werkomstandigheden in de fabrieken de verantwoordelijkheid van de eigenaar waren. Niemand had ooit nog gehoord van vakbewegingen of socialisme en pas aan het begin van de volgende eeuw zou de wet definitief een einde aan kinderarbeid maken.

Hoewel de beslissing van Johans vader voor zijn omgeving dus heel vanzelfsprekend zal zijn geweest, droomde Johan zelf van een andere toekomst. In tegenstelling tot Laurens, voor wie de standenmaatschappij een onwrikbaar feit was, vond hij dat een dubbeltje wel degelijk een kwartje kon worden.

Zijn fantasieën werden gevoed door een dik boek vol middel-eeuwse avonturen dat zijn moeder Margje bij haar trouwen mee had gekregen uit haar ouderlijk huis. Er werd op winteravonden vaak uit voorgelezen. Dat gebeurde meestal door de kostgangers die het gezin in huis moest halen, omdat de inkomsten uit Kieviets bedrijfje en het naaiwerk van Margje niet genoeg waren om rond te komen. De meesten waren jongens uit Haarlem en Leiden die aan de snelgroeïende lagere school van Hoofddorp lesgaven in het kader van hun opleiding tot onderwijzer. Ze werden kwekelingen genoemd en waren soms niet ouder dan zestien. Hoofdmeester Roosdorp leidde ze op tot ze klaar waren om verder te studeren aan een kweekschool en hun acte te halen.

Met twaalf kinderen (er waren na Johan nog twee kleintjes geboren) en een of twee kwekelingen moet het arbeidershuisje aan de Hoofdvaart overvol zijn geweest, vooral op dagen dat het vroeg donker werd en het te koud was om buiten te spelen.

Als het turfvuur eenmaal goed brandde werd de olielamp voor een halfuurtje opgedraaid (langer mocht niet van Margje, olie was duur) en terwijl de jongsten al lagen te slapen in de bedstede werd het grote boek tevoorschijn gehaald.

De vertellingen over ridders en kastelen, toernooien en gevechten, eer en trouw moeten grote indruk op Johan hebben gemaakt, want hij putte er later vaak inspiratie uit bij het schrijven van zijn historische jeugdromans.

Uit de verhalen van beroemde schrijvers als Walter Scott over Ivanhoe en Robin Hood leerde hij dat een jongeman die moed toont en de wil om vooruit te komen in de wereld daarvoor wordt beloond. Hij moet er toen al van gedroomd hebben om zelf schrijver te worden en het kan geen toeval zijn dat de twee huizen die hij later in zijn leven naar eigen ontwerp heeft laten bouwen allebei een kasteelachtige toren met een bovenkamer hadden, zoals die voorkwamen in ridderromans. Daarin sloot hij welis-

waar geen geschaakte jonkvrouwen op, maar hij schreef er wel veel van zijn beste boeken.

De verhalen openden zijn ogen. Er waren blijkbaar nog andere dingen in de wereld dan polders en boerderijen en er waren hogere idealen dan het bouwen van stallen en schuren. Johan wilde meer uit het leven halen dan een bestaan als timmerman en dus besloot hij zich te verzetten tegen het besluit van zijn vader.

Hij wilde weg uit de Haarlemmermeer, maar wie uit een arm gezin kwam had halverwege de negentiende eeuw weinig kans om aan zijn milieu te ontsnappen. Was je vader visser, dan werd jij het ook, en hetzelfde gold voor de zoons van timmerlieden, boeren en arbeiders.

Het onderwijs was voor een jongen als Johan eigenlijk de enige mogelijkheid om zich op te werken. Hij was vastbesloten om verder, veel verder te komen dan zijn vader en dus ging hij de strijd met hem aan: hij wilde doorleren.

Op de leerplicht kon hij zich daarbij niet beroepen, die bestond nog niet. De grote vernieuwingen die zich in de rest van Europa hadden voorgedaan na de recente revoluties in Frankrijk, Duitsland en Italië waren zoals gewoonlijk grotendeels aan het slaperige Nederland voorbijgegaan. Wel was de aartsconservatieve Willem II, die de troon inmiddels van zijn vader had overgenomen, zo geschrokken van de opstanden in Parijs en Wenen dat hij zijn ministers gevraagd had de Nederlandse grondwet onder leiding van Thorbecke grondig te herschrijven. Dat de rol van de koning daardoor minder belangrijk werd nam hij op de koop toe, want hij was bang voor revolutie in eigen land.

Een van de belangrijkste vernieuwingen was het besluit om de Tweede Kamer voortaan rechtstreeks door de burgers zelf te laten kiezen. Het ging daarbij alleen om mannelijke Nederlanders die een bepaald minimum bedrag aan belasting betaalden. Rijke Nederlanders dus; eenvoudige mannen mochten van de hoge heren nog niet meestemmen, om van hun vrouwen en dochters

nog maar te zwijgen. Zij hadden nog niet eens algemeen kiesrecht. Aletta Jacobs, de eerste vrouw die daar openlijk voor streed, was in het jaar dat Johan van zijn vader aan het werk moest net toegelaten tot de middelbare school. Zij was daarmee het eerste meisje in Nederland dat de Rijks Hogere Burger School mocht bezoeken, zij het niet als leerling, maar als toehoorder.

Hoewel Johan dus opgroeide in een tijd van vernieuwingen waren die nog nauwelijks doorgedrongen tot het onderwijs. Van de wet hoefde hij weinig hulp te verwachten en daarom ging hij na het gesprek met zijn vader om hulp vragen bij hoofdmeester Roosdorp, bij wie hij sinds zijn vroege jeugd in de schoolbanken had gezeten.

De meester bracht een paar dagen later een bezoek aan de familie om over Johans toekomst te praten; Laurens en Margje waren van hem onder de indruk, het hoofd van een school op het platteland behoorde tot de dorpsnotabelen en zijn mening telde. Vader spartelde wat tegen en begon over zijn magere inkomen. Hij was al een zoon kwijt in het bedrijf, omdat Johans oudere broer Laurens hem een paar jaar eerder was voorgegaan en naar Haarlem was vertrokken om geschiedenisleraar te worden. Moeder was toeschietelijker, omdat zij toch al zo vaak kwekelingen over de vloer had en het beste voor haar zoon wilde.

Johan kreeg zijn zin: hij mocht bij de hoofdmeester in de leer voor de kweekschool. Dat gebeurde gewoon op de school waar hij zelf leerling was geweest. Hij hielp de meester bij de lessen en kreeg na schooltijd bijles om zich voor te bereiden op het halen van zijn 'hulpakte'. Tegenwoordig zou zoiets een leerwerkplek of een stage worden genoemd. Heel formeel zal het er niet aan toe zijn gegaan. Een kwekeling uit die tijd beschrijft het in zijn memoires zo:

Na afloop van den les, om half negen, halen de kwekelingen hun boterhammen voor den dag, verslinden die in een oogwenk en